

POLAK NIKOLETT

Az európai bányász-migráció hatása Magyarországon

Bevezetés

Dolgozatomban a témához kapcsolódó fogalmak tisztázásával bemutatom a bányászat emberi erőforrás háttérének alakulását. Az eredetileg szász származású Agricola 1526-ban A fémek dolgairól... (De re metallica...) c. könyvében, és a világ első műszaki felsőoktatási tankönyvében Delius Traugott Kristóf (Einleitung zur Bergbaukunde, 1773.) szintúgy kiemeli, hogy az ásványi eredetű természeti kincsek hasznosításának az emberi erőforrás, az emberi tényező a legfontosabb feltétele.¹ Hiszen a köszén önmagában értéktelen: az emberi munka az, ami értékessé teszi.

Képet kaphatunk arról, az államalapítás után hogyan lendült fel uralkodói támogatással a hazai bányászat a betelepült szakemberek (bányavárosok létrejötte) által, a XVIII. században miként született meg hazánkban a műszaki felsőoktatás, hogyan vált Pécs nagyvárossá a környékbeli szén- és uránbányászat felfutásával. Érintettem a bányász-migráció kulturális hatását, nevezetesen, hogy miként hatottak a szakmai, ill. a zsargon nyelvre a külföldi illetőségű bányászok, és hogyan jeleníti meg a bányászéletet a szépirodalom.

Témaválasztásom családi indíttatású, mivel lengyel állampolgárságú édesapám (számos bányásztársával egyetemben) a '80-as évek elején jött hazánkba dolgozni. S hogy egyáltalán miért is beszélhetünk bányász-migrációról? Azért, mert ezeknek az embereknek egy része nemcsak átmenetileg érkezett hozzánk, hanem mert hazánkban le is telepedett. Ha közelebről megvizsgáljuk Pécs történetét, akkor kiderül: a XIX. századtól e szakma migránsai és az utánuk születő generációk tették a várost országos jelentőségűvé. Mindenesetre tény, hogy napjainkban a migráció a munkaerő-gazdálkodás egyik fontos (és vitatott) területe.

E cikkben a TDK-dolgozatból adok szemelvényeket.

A migráció definíciója és kategóriái

A migráció latin eredetű szó, a lakosság lakóhely-változtatását jelenti egy országon belül, ill. áttelepülését egyik országból a másikba. Cseresnyés Ferenc megfogalmazásában olyan folyamat, melynek során az egyes személyek vagy csoportok úgy váltanak lakókönyvetet; illetve társadalmat, hogy ez a váltás időlegesebből tartóssá, huzamossá válik.² Először is megkülönböztetünk belső, ill. nemzetközi migrációt. Minden országban előfordul, hogy egyének és családok egyik területről a másikra költöznek, de ez erősen különbözik az egyik országból a másikba való vándorlástól. Másodszer, a migráció lehet önkéntes vagy kényszerű. A legtöbb önkéntes migráció

¹ „Bányamunka”, 26. p.

² Cseresnyés, www.regiofolyoirat.hu

oka – legyen akár belső, akár nemzetközi – jobb gazdasági, vagy lakáskörülmények kérdése.”¹

Megkülönböztethetünk önkéntes vándorlást (mint amilyen például napjainkban a munkaerő-vándorlás) és kényszervándorlást. Az utóbbi csoportba az üldözés és a negatív diszkrimináció (pl. vallási, etnikai, politikai okok miatt) tartoznak.

A kivándorlónak mindenképpen figyelembe kell vennie az elvándorlással kapcsolatos költségek és hasznok nagyságát. Költséget jelent pl. maga az utazás, a beilleszkedés, a nyelvtanulás, az otthon elvesztett jövedelem. Hasznot jelent a magasabb bér, ill. az egyéb előnyök (pl. jobb életkörülmények, biztonság).

A migráció irányáról általánosan elmondható, hogy a kevésbé fejlett, munkaerővel bőven rendelkező, alacsony bérszínvonalú és viszonylag tökehiányos országokból a fejlettek felé halad.

A bányászat kialakulása és migráció a honfoglalás után

A migráció általános ismertetése után dolgozatomban bemutattam, hogy hogyan jött létre a bányászati tevékenység, hogyan születtek a bányavárosok, és miként alakult ki társadalmuk.

A Kárpát-medencében szinte az ember megjelenésével együtt már megkezdődött a bányászat is. A római korban Dáciában, a mai Erdély területén főként az aranybányászat volt fejlett. Anonymus leírása szerint a honfoglaló magyarok már itt találták Bana vagy Bánya várát – belőle fejlődött ki később Selmecbánya.² Itt akkor már jelentős bányák léteztek. A honfoglaláskor és a központi hatalom kiépítése során a királyi magángazdaság része lett a nemesfém-, a vas- és a kősó-termelés, ezekre vonatkozott a fokozatosan kialakuló bányászati felségjog. Tudományos viták tárgyát képezi, hogy voltak-e a honfoglaló magyaroknak bányászati-kohászati ismeretei és megtelepedvén a Kárpát-medencében, foglalkoztak-e ilyesmivel. Faller erről így vélekedik: *„Bár őstörténelmünket meglehetősen sűrű homály fedi, kisszámú régészeti, metallográfiai, numizmatikai leletre, egyes dokumentumokra támaszkodva... ma már pozitív válasz adható. A szakismeretek őshazából hozott birtokolását az ottani ún. csud-bányáknál föltárt leletekből és a honfoglalás-kori magyar sírokból előkerült fémtárgyakból lehetett kikövetkeztetni és egyebek mellett etimológiai alapon megerősíteni.”*³

Kimutatták azt is, hogy a honfoglalók már a törzsi szervezetekben is művelték, sőt fejlesztették az itteni bányákat, e nélkül aligha tehetné volna Géza fejedelem azt vidéket a vastermelővé Rudabánya környékén, melynek tárgyi emlékei ott fennmaradtak. A bányászat folyamatosságát jelzik pl. a X. századi orosz dokumentumok szerinti, keletre irányuló magyar ezüst-export és a XI. századi osztrák vámiratokban szereplő magyar ólom-, réz-, vas- és sószállítmányok.

Már Árpád-házi királyaink, de a későbbi uralkodók is arra törekedtek, hogy minél nagyobb számban telepítsenek be az országba bányászatban jártas külföldi szakembereket.⁴ A bányavidékek lakossága túlnyomó részben azokból a német bányászokból tevődött össze, akiket Árpád-házi királyaink hívtak be és ruháztak fel kiváltságokkal. A pénzverés megindítása érdekében szükség volt a hazai ezüstabányászat fejlesztésére.

¹ Britannica Hungarica: Világenciklopédia, XII. kötet, 668. p.

² Gergely, 12. p.

³ www.scitech.mtesz.hu

⁴ Gergely, 12. p.

Államalapítónknak különös gondja volt arra, hogy a német bevándorlók élvezhessék jogaikat. Ezen betelepülők királyi meghívásra jöttek az országba és előre biztosították jogaikat. Magukkal hozott jogszokásaik megkülönböztették őket egyrészt a jobbágyság, másrészt a nemesek állásától.

A magyar történetírás hagyománya a XII. századhoz és II. Gézához köti a nagyobb arányú, szervezett, nyugatról történő betelepítést. Valószínűleg ebben az időben került a három jelentős ezüstabányászati központ – Selmecbánya, Gölnicbánya, Radna – a német hospesek kezére, ill. fejlett bányászati-kohászati ismeretekkel rendelkező németalföldi telepések ekkor emelték nyugati színvonalra a magyarországi bányászatot, jelentős mértékben növelve a termelést.

A virágzó bányaváros, Selmecbánya (Banská Stavnica, Schemnitz) telepes lakóinak zömét a II. András által 1230-ban behívott thüringiai (Sanct Georgenthal) és tiroli (Schwatz) bányászok képezték. Ezek a hospesek (a király által biztosított jogokkal rendelkező ún. vendégek) a magukkal hozott jogszokásokat kezdték meghonosítani, de a tatárjárás idején a város és lakossága a Lengyel- és Morvaország felől betörő mongol seregek pusztítása következtében csaknem teljesen megsemmisült.

A tatárjárás után IV. Béla (1235-1270) nagy erővel fogott hozzá, hogy a romokból új életet teremtsen. A bányavárosok felvirágzásának kora az ő uralkodása alatt kezdődött, az országban egymás után keletkeztek új bányatelepek. Főképpen alsószász (Saxones, hospites teutonici) bányászokat telepített be, akik a régi privilégiumok alapján újabb kiváltságokat kaptak, és feltehető, hogy ekkor foglalhatták írásba a magukkal hozott, illetve az addig helyben kialakult bányajogszokásokat is. E célból alkották meg a selmeci városi- és bányajogkönyvet.

A XIII. század második felétől az uralkodói intézkedések, országos jogszabályok biztosították a földbirtokos bányászati szabadságát. A XIV. századtól pénzverő és bányakamarai szervezet működött, előbbi főleg üzemi, utóbbi pedig közigazgatási feladatokat látott el. Károly Róbert a nemesfém-monopólium mellett a finomítási monopóliumot is bevezette. A bányakamarák feladata az urbura behajtása, a bányaművelés általános felügyelete és a bányaugyi jogszolgáltatás volt. Károly Róbert a szomszédos országokból bevándorló csoportokat összegyűjtő és idebent közösséggé formáló telepítők – soltészek, kenézek – kiváltságainak megerősítésével, különféle pénzügyi kedvezményekkel elősegítette a magánföldesurak nagyszabású telepítő akcióját.

A hazai német bányavárosok kezdettől fogva védekeztek a magyarok, vagy mások beköltözése, nyelvük behatolása ellen. A bányavárosokban más nemzetiségűek nem kaphattak polgárjogot. A XVI. század elején indult meg, és csak a mohácsi vész után fokozódott a magyar, a szlovák és más elemeknek a városi életben való részvétele. A királyok oltalma, a bányásznép szorgalma, a bányászat védettsége és felvirágzása magával hozta a bányavidékek gyors fejlődését. A középkorban a bányászat volt az egyik legjövödelmezőbb kereseti forrás. Magyarországon sok város a bányászatnak köszönhette keletkezését, és virágzását, és sok ezren voltak, akiknek a bányászat adott munkát. A bányászat fellendülése magával hozta a bányászati-kohászati tudomány megszületését, ami pedig az oktatás megszervezésének alapja lett.

Bányászati oktatás hazánkban

A bányászok munkaerő-áramlását az oktatás nagymértékben befolyásolta: a XVIII. század közepétől Európa-szerte sorra alakultak az egyre tagoltabb felépítésű bányá-

szati-kohászati tanintézetek (pl. Freibergben, Berlinben, Szentpétervárott), amelyekben a kor jeles szakemberei tanítottak. Ezek az akadémiák jellemzően nemzetközi jellegűek voltak, az itt végző szakemberek évekig tevékenykedtek a kontinens különböző, nevezetesen bányavidékein.

A XVIII. század elejére alapvetően megváltoztak a bányászat és a kohászat termelési lehetőségei, ugyanakkor felélénkült az egyes szaktudományok kibontakozása is. Ezek következtében nőtt a kutatásokon alapuló eredmények iránti érdeklődés. A bányavidékeken létrehozták az első kísérletezésre szánt kémiai-kémlészeti-kohászati laboratóriumokat.

1735-ben Selmecebányán szervezték meg az első életképes, mai egyetem formájában is élő intézményt, amely a kibontakozó ipari forradalom követelményeinek megfelelő, műszaki vezetésre és műszaki fejlesztésre alkalmas szakemberek képzését tűzte ki célul. A hallgatók rendelkezésére laboratóriumot hoztak létre, ide vezethetők vissza a világhírű selmeci laboroktatás gyökerei.

Az intézmény úttörő jellegét az is mutatja, hogy a Habsburg-birodalmon belül az első nem egyházi tanintézet volt, állami akarat hozta létre az állam érdekében. Célja nem a valláserkölcsei alapon élő és gondolkodó ember, hanem a hasznos állampolgár nevelése volt. A bécsi udvari kamara 1735. június 22-i leiratában részletesen szabályozta a főállítandó tanintézet működését.

1762. október 22-én Mária Terézia aláírta az udvari kamara bizottságának jegyzőkönyvét, amely új típusú bányászati-kohászati tanintézet Selmecebányán történő felállításáról rendelkezett. Az első tanszékre a németalföldi francia származású Nicolaus Josef Jacquinot nevezték ki, aki 1764. szeptember 1-én kezdte meg ásványtani, kémiai, elméleti kohászattani előadásait és laborgyakorlatait. Ezen kívül oktattak matematikát, fizikát, mechanika-gépészetet. Később rendszeresítették az erdészeti tárgyat, a filozófiai kurzust, megalakult az ábrázoló geometria, az építészet, valamint az ásványtan, a földtan és az őslénytan tanszéke is. A tanulmányi idő a korábbi két évről négy évre emelkedett.

A messze földön híres akadémia szinte megalakulásának pillanatától kezdve a bányászati-kohászati és a hozzá kapcsolódó természettudományok Európa-szerte ismert és keresett műhelye volt. Kiváló tanárai, mint Ruprecht Antal, N. Poda, a thüringiai Delius Traugott Kristóf, az itáliai Giovanni Antonio Scopoli stb. szakirodalmi munkásságukkal és konstruktív műszaki tevékenységükkel megalapozták az akadémia nemzetközi hírnevét.

Az erdélyi szász származású Born Ignác mint bányászati szakember, geológus és mineralógus szerzett nemzetközi hírnevet.¹ A Selmecebánya melletti Szklenón létesített kohójában alkalmazta az általa kifejlesztett amalgamáló eljárást. Selmecebányai kapcsolatai termékenyítőek és szerteágazóak voltak. Érdekes, hogy Mozart Born Ignác tiszteletére 1785. április 20-án, Bécsben Die Maurerfreude címmel kantátát komponált, valamint róla mintázta a Varázsfuvolában Sarastro alakját. Az ásványtanban emléket a bornit nevű ásvány őrzi.²

E szakemberekről elmondható, hogy mindannyian büszkék voltak a maguk nemzetiségére, ugyanakkor nyitottak voltak a másság iránt is. A tanárok már századokkal ezelőtt az európai szellemiséget példázták igen magas fokon.

¹ Krisztián, 22. p.

² Jó szerencsét! – életrajzok, www.joszerencset.hu

Az iskola 1762 és 1770 között három tanszék létesítésével fokozatosan, az egész Habsburg Birodalom számára szakembereket képző bányászati-kohászati akadémiává fejlődött. Az akadémia működése a XIX. század első felében tovább bővült. A félezres hallgatóság kétharmada a Habsburg-birodalom különböző tartományából és külföldről érkező fiatalokból állt. 1848-1849-ben a magyarországi hallgatók a forradalom és szabadságharc oldalára álltak, az ausztriai és cseh-morvaországi hallgatók többsége pedig elhagyta Selmeceet. A kialakult hadi helyzet miatt 1850-ig szünetelt az oktatás.

1919-ben – miután Selmecebánya a megalakuló Csehszlovákiához került – a főiskola a teljes tanári karával és hallgatóságával, valamint oktatási felszereléseivel, könyvtárával együtt Sopronba települt át. Döntően a hallgatóknak is köszönhető, hogy Sopront a békeszerződéssel nem csatolták el Magyarországtól.¹ 1922-ben az intézmény új neve M. Kir. Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola lett.

A selmecebányai akadémiára beiratkozó és korábban német nyelvű (osztrák, német) egyetemekkel, főiskolákkal kapcsolatban lévő diákok magukkal hozták az ottani diákszervezetek (Burschenschaftok) szellemét. A heidelbergi bányásznota szövege is feltételezi, hogy a diákok a külföldi tanulás mellett magánjellegű emlékeket is őriztek: „...*Heidelbergben vesztettem el szívem, a legszebb nyári éjszakán. Azóta is szeretlek mindig téged, kis heidelbergi szép szőke leány.*”

Pécs, a bányászattal fejlődő és hanyatló város

Dolgozatom következő nagyobb fejezetében pécs bányatörténetét ismertettem. Abban, hogy Pécs hazánk egyik legjelentősebb városává vált, rendkívül jelentős szerepe van a bányászatnak. A XIX. század első felében alig fejlődő kisváros volt, a lakosság 1804-ben alig haladta meg a 8 ezer, 1852-ben a 15 ezer főt. Pécs 1869-től 1900-ig Budapest mellett, Miskolc után az ország legdinamikusabban fejlődő városa volt, megelőzve Debrecent, és Sopront. „Külön érdekesség, hogy a 20119 főnyi tényleges szaporodás mögött – 341 fő természetes szaporodással – 20460 főnyi vándorlási különbözet állt, melynek jelentős része a monarchia országaiból toborzott bányász volt.”²

Pécs külsőleg is megváltozott, sorban épültek a rangos polgári házak. Ebben az időben a szénben rejlő lehetőséget mások is észrevették. Zsolnay Vilmosról tudjuk, hogy keramikus volt, sőt kezdetben még csak bazártulajdonos, a Littke-családról meg azt, hogy kisiparosból lett pezsgőgyáros, de az kevésbé ismert, hogy mindketten bányatulajdonosok is voltak.

A város és megye életében fontos év volt az 1852-es esztendő, amikor a Duna Gőzhajózási Társaság (DGT) megkezdte a Pécs környéki szénmezők felvásárlását. Huszár Zoltán megfogalmazásában a DGT „...*a legnemesebb értelemben vett multinacionális nagyvállalat, amely a XIX. század második felétől a XX. század közepéig a régió sok vonatkozásban legjelentősebb ipari nagyvállalata, mely a térség gazdasági „zászlóshajójának” számított*”³.

Nyilvánvaló, hogy a DGT által indított és fenntartott bányászat jelentős számú, speciális munkához értő szakmunkás toborzását igényelte. Ehhez a munkaerő nem-hogy a környéken, de a történelmi Magyarország területén sem állt rendelkezésre. A bányavállalat elsősorban a Monarchia környező tartományaiban, de a többi európai

¹ Zsámboki, www.mek.oszk.hu

² Iparosok és bányászok a Mecsekalkján..., 297. p.

³ Huszár (2004.), 178. p.

országban is komoly munkaerő-toborzást folytatott. Közép-Európa szinte minden nemzete képviseltette magát a vállalat bányászai között. A munkát 1853-ban 52 munkással kezdték meg:

1. sz. táblázat: a DGT bányavállalkozásának első esztendejében alkalmazott bányászok összetétele származás alapján¹

Származás	létszám (összesen: 52 fő)
Pécs város környékéről	4 fő
Magyarország más bányavidékeiről	22 fő
Magyarország egyéb vidékéről	4 fő
Morvaországból	6 fő
Csehország	6 fő
Steierország	3 fő
Ausztria	3 fő
Poroszország	2 fő
Karinthia	1 fő
Hannover	1 fő

1853 és 1925 között összesen 11205 külföldi munkavállaló állt a bányavállalatnál munkába. A külföldről érkezett szakemberekről pontos anyakönyveket vezettek, a családjukról viszont nem. Mivel a bevándorlók többsége házastárssal, gyerekekkel együtt érkezett, így a bevándorolt összes külföldi létszámát csak megbecsülni lehet. Ha átlagban 1,5-2 családtagot számolunk, ennek értéke min. 25-30 ezer fő körül lehetett. E létszám jelentősége Pécs fejlődése szempontjából aligha lenne túlértékelhető.

Ha a bevándorlók nemzetiségi összetételét vizsgáljuk, megállapítható, hogy 94%-uk érkezett szláv és német nyelvterületről, és mindössze 6%-ot tesz ki a más nyelvű országokból betelepültek száma:

2. sz. táblázat: az egyes nyelvterületekről betelepült bányászok összetétele 1853-tól 1925-ig²

szláv nyelvterületről		német nyelvterületről		egyéb nyelvterületről		összesen	
Létszám	%	létszám	%	létszám	%	Létszám	%
6835	61,0	3648	32,6	722	6,4	11205	100

Ezen időszak betelepültjeit anyanyelvük alapján is megvizsgálhatjuk:

3. sz. táblázat: az 1853 és 1925 között betelepült bányászok megoszlása anyanyelvük szerint³

szláv anyanyelvűek		német anyanyelvűek		egyéb anyanyelvűek		összesen	
Létszám	%	létszám	%	létszám	%	Létszám	%
5694	50,8	4676	41,7	835	7,4	11205	100

¹ Babics (1967.), 80. p.

² Szirtes Mónika, 19. p.

³ U.o., 22.p.

Láthatjuk, hogy nyelvterületi 61:33 arányról az anyanyelvi arány a szláv és a német relációban 51:42-re változott.

4. táblázat: A Pécs környéki bányaterületre az 1852-1925 közötti időszakban bevándoroltak megoszlása nemzetiségek szerint¹

szlávok			németek		
nemzetiség	létszám (fő)	%	nemzetiség	létszám (fő)	%
szlovének	1960	17,5	steyerok	2364	21,1
morvák	1617	14,4	osztrákok	363	3,2
csehek	1083	9,7	karintiaiak	371	3,3
horvátok	512	4,6	poroszok	138	1,2
lengyelek	227	2,0	sziléziaiak	128	1,1
szerbek	159	1,4	krajnaiak	96	0,3
ukránok	109	1,0	tiroliaiak	90	0,8
oroszok	21	0,2	németországiak	70	0,6
			galíciaiak	8	0,1
			morvaországiak	430	3,8
			csehországiak	597	5,3
			horvátországiak	21	0,3
összesen:	5694	50,8	összesen:	4676	41,7

Egyéb nemzetiségűek: 835 fő, 7,4%.

A meghatározó négy nemzetiség az összes bevándorló 83,4%-át tette ki.

5. sz. táblázat: meghatározó nemzetiségek a betelepültek között²

Nemzetiség	Létszám	%
Németek	4676	41,7
Szlovének	1960	17,5
Morvák	1617	14,4
Csehek	1089	9,7
Összesen	9342	83,4

De jöttek még Lengyelországból, Romániából, Bulgáriából, Olaszországból és máshonnan is, sőt, két fő Amerikából érkezett.

Általában kevés olyan munkahelyet ismerünk, ahol a munkásállomány annyira változó lett volna, mint a szénbányászatban. Bányamunkásaink mind a kivándorlásban, mind a belső vándorlásban az első helyen jártak. A bányászszakmunkásság toborzását és képzését közvetlenül gátolta a bányamunkások állandó vándorlása. Ez főleg akkor jelentett problémát, amikor az utánpótlás kezdett külföldről elmaradni, s közben fellépett a nagy kivándorlási láz. A pécsvidéki szénbányászatnál egészen az első világháborúig, a munkásoknak kb. egyharmada évről-évre kicserélődött.

A bányász vándorlása azonban nem kalandvágy, hanem kényszer miatt volt, amelynek háttérében az uralkodó társadalmi és gazdasági rendszer állt. Az első világháború előtti évtizedekben különösen az USA vonzotta a DGT munkásait, de

¹ Szirtes Mónika, 38. p.

² U.o., 22. p.

mentek a Rajnavidékre, Franciaországba és Belgiumba is. A nálunk dolgozó külföldi bányászok és leszármazottaik hivatásszerű kedvvel foglalkoztak a széntermeléssel. Többnyire csak a bányaművelésből éltek, s ez a körülmény előnyösen hatott a munkájukra is.

A szénbányászat az államosítás után létesített komlói bányákkal együtt 1965-ben érte el a csúcstól 4,37 millió tonnás termeléssel és kerekén 20000 foglalkoztatottal. A szükséges munkaerőt ekkor már országon belülről toborzással biztosították, jelentős mértékű belső migrációt indukálva.

Az uránbányászat felfejlesztése

A város keleti peremén kialakult szénbányászattal összehasonlítva korántsem tekinthet vissza olyan múltra a Mecsek nyugati részén létrejött uránérc-bányászat. A két évszázadot is meghaladó szénbányászati múlttal szemben az ércbányászati tevékenység alig 42 évig tartott, de ezen rövid idő alatt (1955-1997) mégis nagymértékben éreztette hatását Pécs fejlődésében. „*Hazánkban az ipari célú hasadóanyag-kutatást a MASZOBAL szovjet szakemberei kezdték el 1947-ben, a korábbi magyar tudományos kezdeményezések alapján. A kutatás a Mecsek-hegység nyugati részén 1953-ban indult meg, a kutatócsoport 1954-ben a MASZOBAL-2. sz. EXPEDÍCIÓ nevet kapta.*”¹. Az igen rövid idő alatt felfejlesztett vállalat az 1956-ban foglalkoztatott 1997 főről 1971-re már 7870 fős létszámmal dolgozott. Pécs bányaváros jellegét az uránérc-lelőhelyek feltárása és kiaknázása tovább erősítette. Migrációs hatása szintén országon belüli, elhanyagolható a szovjetunióbeli végleges letelepedés.

Pécs népessége a XX. század második felében

Ahhoz, hogy Pécs város népességének száma az 1949. évi 89470 főről 1970-re 150779 főre emelkedjen, a pécsi bányászat felfejlődésének, tehát a szén- és az uránércbányászatnak meghatározó szerepe volt. Pécsen az iparban foglalkoztatottak száma (az építőipart figyelmen kívül hagyva) szoros összefüggésben volt a bányászattal kapcsolatos gazdaságpolitikai elhatározásokkal. Az ipari aktív keresők egyharmadát a szénbányászat foglalkoztatta (közel 11000 fő). A népesség növekedése a városban a bányászat kezdetétől a következőképpen alakult:

6. sz. táblázat: Pécs város lélekszáma 1780 és 1980 között.²

év	Pécs lélekszáma
1780	8135 fő
1880	28702 fő
1980	168715 fő

Érdekes számokat ad a statisztika az 1949-1990 közötti időszak a Pécs városi népesség alakulásáról: az 1949. évi 89470 főben rögzített népesség 1960-ra 116042 főre növekedett, melynek döntő többségét a bevándorlók alkották. Ez a folyamat tovább nőtt, így a lakosság száma 1970-re elérte a 169134 főt. Ettől kezdve a növekedés üteme gyakorlatilag leállt, hisz 1990-ben Pécs népessége 170039 fő volt.

A '80-as évekre problémát okozott a keleti piacok összeomlása, a nagy energiafogyasztó rendszerek erőteljes visszafejlődése, a merev termelési szerkezet, az alacsony gazdasági hatékonyság. Ezek a tényezők leginkább a (szén)bányászatot sújtot-

¹ A magyar uránbányászat története, 24. p.

² Iparosok és bányászok a Mecsek alján, Sallay Árpád: Az uránércbányászat szerepe..., 340. p.

ták, így az évtized végén felgyorsuló gazdasági válság hatására a szocialista bányászati szakszervezet szükségyszerűen összeomlott, ezt az ágazat általános leépülése követte. A szénpiac felbomlása 1989-től a teljes csődhöz vezetett, a nagymértékű leépítés következtében a térségben 14%-os munkanélküliség alakult ki. Sorsát az uránbánya sem kerülte el: 1997-ben az utolsó csille is kigördült a bezárt uránbányából.

A migráció kulturális hatásai

Általában elmondható, hogy azok, akik elhagyják szülőföldjüket és egy új kultúrába csöppennek bele, azok részint asszimilálódnak, részint továbbra is őrzik nyelvüket, szokásaikat, kultúrájukat. A dolgozat következő fejezetében azt mutattam be, hogy hogyan hatott nemcsak a bányászközösségekre, de Pécs lakosságára a nemzetiségi sokszínűség, hogyan ment végbe az asszimilációs nyelvi szempontból, miként alakultak ki és maradtak a köztudatban ismert jövevényszavaink.

A telepeken kétlépcsős asszimiláció zajlott le: először a német vált a közös nyelvvé (a különleges német nyelvjárás, az ún. kolonische deutsch), és majd csak utána a magyar. Ennek oka, hogy a DGT-nél a német volt a vállalati nyelv, a műszaki értelmiség túlnyomó többsége is német anyanyelvű volt. A külföldről betelepültek hosszú ideig megtartották illetőségüket és eredeti állampolgárságukat. A magyarrá válás folyamata a Pécs környéki bányatelepeken az 1930-as években lezárult. Ez nem csak az állampolgárságban, a névváltoztatásban és a nyelvben, de a lelkekben is végbement.

Kik azok a gránerek?

Ha ma Pécssett megkérdezzük valakit, mit ért az alatt, hogy gráner, sokféle válaszra számíthatunk. Főleg a fiatalabb nemzedékkel fordul elő, hogy nem találkozott még a szóval. Legtöbbször azt halljuk válaszul, hogy a szó pontos értelmét nem ismerik, de azt tudják, hogy a bányászattal kapcsolatos. A legtöbben úgy gondolják, hogy a szó a bányász szó szinonimája, népies változata. A bányászathoz valamennyire kötődő emberek nagy része a gráner fogalma alatt a jó, „belevaló” bányászt érti, a bányász szakmán belül azt a bányamunkást, aki keménykötésű, igazi bányász, aki a legnehezebb, legveszélyesebb munkát is vállalja, szakszerűen elvégzi. Ennek magyarázata az, hogy a gránerek valóban jó munkás emberek voltak.

Tény, hogy Pécssett 150 éven át megőrződött a gráner elnevezés. Szirtes Béla definíciója szerint gráner az a személy, „aki illetve akinek őse az Osztrák-Magyar Monarchia hajdani Krajna tartományából 1853-1925 között települt le Pécssett vagy Pécs környékén azzal a céllal, hogy az Első cs. kir. szab. Dunagőzhajózási Társaság szénbányáinál munkát vállaljon.”¹ A gráner elnevezést csak Pécssett ismerik és használják, akárcsak tüke szavunkat, azzal a különbséggel, hogy ugyan kevésbé közzismert, de a szó származása egyértelmű, jelentése jól körülhatárolt.

Az elnevezés a pécsi bányatelepeken lezajlott kétlépcsős nyelvi asszimiláció eredménye. Krajna német neve Krain, a krajnai (ember) krajner, innen a Krajnából bevándorolt pécsi bányászok elnevezése: krainerből magyarosan gráner. A gránerek őshazája hajdani osztrák koronataromány, a mai Szlovénia központi része.

Láthatjuk tehát, hogy a gráner szó az idők folyamán átalakuláson, tartalmi bővülésen ment át.

Egyértelmű, hogy a bányászok a XX. század elején még németül beszéltek és természetesen német szakkifejezéseket használtak. Ez a német szaknyelv az irodalmi

¹ Emléklapok..., Szirtes Béla: Kik azok a gránerek?, 38. p.

német szakszókincsen kívül, a betelepült bányászok szülőföldjéről hozott, krajnai, morva, cseh, sőt osztrák jövevény német szavakat is tartalmazott.

A magyar nyelv a bányatelepeken a múlt század első évtizedében nyert teret, és ezzel új korszak kezdődött a munkahelyeken beszélt szaknyelv vonatkozásában is. Közismert, hogy a hazai bányászati szaknyelv évszázadokon keresztül a német volt. A magyar nyelvű bányászati műszaki terminológia kialakulása a magyar nyelvújítás része, és története elsősorban a német szakkifejezések magyarítását jelenti. A magyar bányászati szakszókincs kialakítása 1832-1879 között történt meg. A magyar szolgálati nyelv a '20-as években történt bevezetésekor a munkások az új, számukra idegen, nehezen kiejthető magyar helyett inkább a német szavakat használták úgy, hogy a szavakat magyar toldalékokkal látták el, és magyarosan ejtették ki. A szóképzés több módja ismert. Az első esetben a német szakszókincsből veszik át a szavakat, hangtani változtatás nélkül. Ezek adják a zsargonszavak több mint harmadát.

7. sz. táblázat: a német szakszókincsből
hangtani változtatás nélkül átvett zsargonszavak.¹

eredeti német szakkifejezés	zsargon szakkifejezés	magyar jelentés
die Abarbeitung	ábárbejtung	lefejtés
der Einbruch	ejnbruk	betörés
das Bandmass	bándmász	mérőszalag
der Berghammer	berghamer	bányász kalapács
der Zugschacht	cugsáht	légakna

A második esetben a zsargonszavak a német szavak lerövidítéséből alakultak ki.

8. sz. táblázat: a német szakszókincsből lerövidítve átvett zsargonszavak.²

eredeti német szakkifejezés	zsargon szakkifejezés	magyar jelentés
die Bergbelehnung	bergbelén	bányaadomány
der Bergwerkplatz	bergplác	bányaudbar
die Verblattung	ferblát	fogazás
die Limitation	limit	korlátozás, hiteljegy
der Rangierplatz	rangplác	rendező tér

Előfordul olyan eset is, amikor a német szó végére -a, -ni, -li végződést ragasztottak. Pl.: sahta, fartni, sáhtvándli.

A többi zsargon szó képzésénél például az alábbi hangtani változási típusokkal találkozhatunk.

9. sz. táblázat: hangtani változási típusok
a német eredetű zsargonszavak esetében.³

német	magyar	eredeti német szakkifejezés	zsargon szakkifejezés	magyar jelentés
au	ó	der Verhau	ferhó	fejtés
e	li	die Feuerzange	fejercángli	tűzfogó

¹ Emléklapok..., Szirtes Béla: A pécsi bányász zsargonról, 122. p.

² U.o., 122. p.

³ U.o., 123. p.

en	li	der Feilkloben	fejlklobli	reszelő
n	ni	der Dorn	dorni	lyukasztó
tze	cni	die Bergkratze	bergkracni	bányászka

Mindezek után egy „magyar” mondat a bányában valahogy így hangzott: „Aufládold az arton a főrattal a riznit, és laufold ki a vekszlihez, de a rejbungban jól ábrukkold, mert különben auszklejszol! Ami annyit jelent, hogy: Rakd meg a vájvégen a csillét a készlettel és told (csillézd) ki a váltóhoz, de a kanyarban jól tereld, mert különben kisiklik!”¹

A dr. Szeőke Imre által kb. a múlt század első évtizedében összeállított Bányászati Szótárból kigyűjtöttem néhány olyan szót, amit kizárólag Pécs környékén használtak, de nemcsak a bányákban:

delekczió (bányaigazgatóság), felézőlás (névsorolvasás), flecz (telep), fukerol (kézi ventilátorral szellőztet), kolofol (kopogóval jelt ad a munka kezdésére és befejezésére), langczédula (bérjegyzék), rinner (vízesatorna), sikt (műszak), svárdling (bélés deszka), verslág (keresztvágat)².

A szókincs fejlődésének rövid bemutatásával mindössze egy múltba vesző színfoltra szerettem volna felhívni a figyelmet.

Bányászsors az irodalomban és a valóságban

A dolgozat további részében bemutattam, hogy a bányászok élete több író is megihletett, s a teljesség igénye nélkül felsoroltam néhány író és művet ezzel kapcsolatban. Végezetül három interjút készítettem, ugyanis fontosnak tartottam, hogy személyes példákon keresztül a munkaerő-áramlás emberi oldalát is bemutassam. Három érintett mesélte el, hogy ő ill. családja a bányászatnak köszönhetően miként került el más országokba.

¹ U.o., 123. p.

² Szeőke, 166., 167., 170., 172., 173., 174., 175. p.